

УДК 373.5:811.161.2]:37.091.33

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Кушнір Т.І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються традиційні методи навчання та специфіка їх реалізації у процесі вивчення синтаксису учнями загальноосвітніх навчальних закладів. Проаналізовано системи вправ лінгводидактив. Доведено доцільність використання традиційних методів навчання. Запропоновано систему вправ, які сприятимуть засвоєнню матеріалу в учнів, підвищенню їхньої грамотності тощо.

Ключові слова: синтаксис, граматична компетентність, традиційні методи навчання, аналітичні вправи, продуктивно-репродуктивні вправи, творчо-конструктивні вправи.

Постановка проблеми. Необхідною складовою становлення і розвитку духовно багатой, соціально активної особистості, здатної продуктивно і творчо працювати в різноманітних галузях суспільної діяльності є оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу. На сучасному етапі розвитку мовної освіти зосереджено увагу на формуванні компетентної, комунікативної особистості.

Актуальною є проблема комунікативної компетентності особистості учнів загальноосвітніх навчальних закладів, оскільки рівень сформованості мовленнєвої культури учнів певною мірою залежить від умінь мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, що відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі; умінь учасників спілкування володіти комунікативними стратегіями, правилами спілкування, і передбачає органічну єдність мовно-мовленнєвої, компетентності. Розвинене граматично правильне мовлення передбачає, що мовець володіє значною кількістю граматичних моделей, правилами напо-внення, перетворення, сполучування граматичних одиниць та вміє обрати й об'єднати їх у процесі спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгводидактичні основи синтаксису у сучасній методиці досліджували: О. Біляєв, О. Горошкіна, Н. Дика, К. Плиско, М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман, С. Омельчук, О. Заболотний, Т. Донченко, Л. Пацько, Л. Попова, І. Ющук, А. Нікітіна, Н. Іваницька, Р. Христіанінова, Г. Шелехова, В. Шляхова, Л. Мацько.

Накопичується досвід методистів і вчителів щодо особливостей використання традиційних методів і прийомів, розробляються нестандартні підходи до вивчення синтаксису в загальноосвітніх навчальних закладах (О. Глазова, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, Т. Гнаткович, С. Омельчук та інші). Учитель повинен бути вільним у виборі засобів, форм навчання, підпорядковувати їх тим завданням, що передбачені навчальними планами та програмами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на те, що традиційні методи навчання у процесі вивчення синтаксису є найпоширенішими, проте не завжди спрямовані на всебічний розвиток учнів, формування в них найважливіших ключових компетентностей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення особливостей реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний підхід до навчання мови визначається як основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє засобами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, точно і аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки. Крім того, сучасний підхід до навчання рідної мови спирається і на дані про рівень розвитку школярів, динаміку формування комунікативних умінь і навичок за певною методикою, порівняльну ефективність деяких аспектів роботи, методів і засобів навчання.

Синтаксис, на відміну від інших рівнів мовної системи, так чи інакше вивчається школярами впродовж засвоєння ними всього шкільного курсу мови – від початкової школи до старшої, які постійно звертаються як до навчального, так і до ілюстративного синтаксичного матеріалу, засвоюючи теоретичні відомості відповідного змісту й набуваючи практичних умінь і навичок.

У 8-9 класах збільшується обсяг програмового матеріалу та ускладнюється його зміст, зростають вимоги до розуміння, осмислення й запам'ятовування матеріалу. Для успішного навчання учням потрібне вміння зосереджено думати, логічно міркувати, робити правильні умовиводи, порівнювати, аналізувати й синтезувати вивчений матеріал, усвідомлювати хід міркувань, самостійно робити певні висновки, узагальнення, співвідносити інформацію, що надходить з різних джерел, уміти перевіряти й контролювати себе.

У дидактиці й методиці по-різному визначаються методи навчання. Наприклад, В. Онищук вважає, що методи навчання становлять систему взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів і прийоми викладання й учіння, а кожний прийом систему дій та операцій учителя й учнів, які визначаються раціональною послідовністю і цілеспрямованістю. А Л. Федоренко зазначає, що методи навчання мови – це способи роботи вчителя і залежні від них способи роботи учнів з дібраним для вивчення мовним матеріалом. На думку І. Олійника, методи навчання – це об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності

учнів. За визначенням Є. Ітельсона методи навчання – це система методичних прийомів, побудова яких визначається цілями навчання, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу і особливостями джерел навчальної інформації. М. Пентилюк зазначає, що методи навчання – це складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольна корекційна та ін.

Найбільш прийнятною для навчання української мови видається класифікація методів навчання мови, обґрунтована О. Біляєвим. Відповідно, вченим виокремлено такі методи:

- бесіда вчителя з учнями (евристична бесіда);
- спостереження учнів над мовою;
- робота з підручником;
- метод вправ;
- усний виклад (розповідь, пояснення).

О. Біляєв зазначає, що питання навчання української мови в школі, зважаючи на складність і масштабність, потребують, звичайно, спеціального дослідження й належного висвітлення [1, с. 6].

Сучасні лінгводидакти (В. Мельничайко, М. Пентилюк, С. Караман) відзначають такі способи взаємодії вчителя й учнів на уроці української мови:

1. Учитель викладає мовний матеріал – учні слухають (розповідь, пояснення).

2. Учні й учитель обмінюються думками з питань, що вивчалися на уроках мови, завдяки чому доходять потрібних висновків, узагальнень, формулюють визначення, правила.

3. Учитель організовує спостереження учнів над фактами, що вивчаються і явищами мови з подальшим колективним обговоренням його результатів.

4. Учні під керівництвом учителя самостійно добувають знання з мови за підручником.

5. Учні шляхом виконання практичних завдань і вправ набувають потрібні знання.

У процесі вивчення синтаксису в загальноосвітній школі потрібно формувати граматичну компетентність учнів (уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку; вміння учасників спілкування володіти комунікативними правилами спілкування й передбачає органічну єдність мовної й мовленнєвої компетентностей); вміння аргументувати думку, порівнювати, виділяти головне, знаходити причинно-наслідкові зв'язки; вибудовуючи організаційні елементи уроку, забезпечити чітке формулювання мети вивчення нового матеріалу, порівняння з нею отриманих результатів, підбиття підсумків вивчення нового матеріалу, організацію самоконтролю, самооцінювання, взаємооцінювання, створення сприятливої емоційної атмосфери. Необхідно віддати перевагу насамперед проблемному підходу до навчання; дослідницьким завданням, завданням, орієнтованим на оперативність, швидкість виконання, що містять елементи змагань.

З огляду на специфіку вивчення синтаксичного розділу граматики української мови з урахуванням психофізіологічних вікових особливостей учнів восьмих та дев'ятих класів основної школи, ми вважаємо за доцільне використовувати в процесі вивчення синтаксису проблемно-пошукові методи навчання.

У методиці навчання синтаксису використовуються такі прийоми навчання: 1) аналіз словосполучень; 2) поширення і скорочення речень; 3) заміна одних синтаксичних сполучень іншими; 4) вставка окремих компонентів речення; 5) перебудова синтаксичної конструкції; 6) складання речень за опорними словами або схемами; 7) редагування речень; 8) синтаксичний аналіз тощо.

Варто відзначити, що О. Біляєв обґрунтовував місце, зміст і спрямованість кожного розділу в курсі мови, зокрема синтаксису. Розроблені вчені методичні положення та рекомендації широко впроваджуються в шкільну практику й сьогодні.

Особливістю вивчення синтаксису є те, що синтаксичний матеріал вивчається на основі зв'язку з усіма іншими розділами, уроки синтаксису розкривають перед учнями мову як систему систем. Більшість мовних понять і явищ можна зрозуміти тільки на синтаксичному рівні. Знання синтаксичної теорії відбивається на якості комунікативних умінь і навичок учнів та впливає на формування мовної особистості.

У 8-9 класах збільшується обсяг програмового матеріалу та ускладнюється його зміст, зростають вимоги до розуміння, осмислення й запам'ятовування матеріалу. Для успішного навчання учням потрібне вміння зосереджено думати, логічно міркувати, робити правильні умовиводи, порівнювати, аналізувати й синтезувати вивчений матеріал, усвідомлювати хід міркувань, самостійно робити певні висновки, узагальнення, співвідносити інформацію, що надходить з різних джерел, уміти перевіряти й контролювати себе.

Щоб вирішити проблему якісного засвоєння синтаксичного матеріалу, потрібна система вправ, яка має забезпечити засвоєння учнями теоретичних знань із синтаксису в практичному аспекті, і активно формувати їхні комунікативні вміння й навички. Перевага повинна надаватися активним формам вивчення синтаксису, різноманітним завданням творчого характеру на мовленнєвому матеріалі: моделюванню, трансформації, конструюванню синтаксичних одиниць; складанню речень та невеликих текстів у певній композиційній формі з урахуванням граматичних і стилістичних особливостей мовних явищ; вибору необхідних мовленнєвих засобів для побудови синтаксичних конструкцій.

Саме тому основна мета навчально-тренувальних вправ, які сприяють кращому засвоєнню синтаксичного матеріалу – це формувати і закріплювати мовні й мовленнєво-комунікативні вміння і навички для підготовки учнів, які повинні виявляти високий рівень мовленнєвої культури, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови відповідно до вимог мовленнєвої ситуації та комунікативного завдання, дбати про якість мовлення і його вдосконалення. Загалом, ми можемо зазначити, що формування граматичної компетентності учнів неможливе без оволодіння мовним граматичним матеріалом.

Систему вправ із синтаксису необхідно розробляти з урахуванням теорії поетапного формування розумових дій (Г. Гальперін, Н. Талізін), згідно з якою розумові дії формуються в такій послідовності: попереднє уявлення про дію (мотивація дії й складання її орієнтовної схеми); оволодіння діями за допомогою предметів; оволо-

діння діями на рівні зовнішнього мовлення; перенесення дій на розумовий рівень; становлення розумової дії.

З-поміж традиційних методів навчання ми виділяємо метод вправ як найефективніший.

У сучасній лінгводидактиці існує кілька класифікацій вправ за різними показниками. Так, Т. Ладиженська виділяє вправи залежно від співвіднесення дій за готовим і створюваним текстом: вправи аналітичного характеру на основі готового тексту (аналіз тексту, порівняльний аналіз тексту), вправи аналітико-мовленнєвого характеру на основі готового тексту, вправи на трансформацію тексту (створення тексту на основі зразка, створення власного висловлювання). В. Мельничайко, беручи за класифікаційну основу особливості сприйняття та виконання вправ, пропонує виділити такі різновиди: слухо-мовленнєві (завдання сприймаються на слух і виконуються в усній формі), зорово-мовленнєві, (усні операції на матеріалі сприйнятого зором тексту), слухово-моторні (письмове виконання операцій над сприйнятим на слух матеріалом), зорово-моторні (письмова робота на матеріалі тексту). Заслуговує на увагу й класифікація О. Горошкіної із огляду на її комплексність та оптимальність. Дослідниця виділяє аналітичні вправи (пов'язані з аналізом текстового матеріалу), асоціативні (ті, що спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, який досліджувався на його тлі), когнітивно-розвивальні (складаються на основі тексту із фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд з удосконаленням знань, умінь і навичок учнів забезпечувалося одночасне формування в них української мовної картини світу), креативно-дослідницькі (передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій, спрямованих на формування інтелектуально-креативних якостей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уваги, спостережливості тощо) [2]. С. Омельчук виділяє власну систему вправ, а саме конструктивні, мовленнєві та комунікативні. Конструктивні вправи, тобто синтетичні вправи творчого характеру, основу яких складає самостійне моделювання, реконструювання і конструювання синтаксичних конструкцій, спрямовані на збагачення граматичної будови мовлення учнів. Мовленнєві вправи направлені на розвиток і вдосконалення мовленнєвих умінь та навичок. Головним засобом здійснення мовного спілкування є комунікативні вправи (ситуативні завдання творчого характеру), які формують увесь комплекс умінь і навичок, необхідних у продуктивній мовленнєвій діяльності. І.О. Кухарчук засвідчує, що саме комплексні вправи забезпечують свідоме засвоєння лінгвістичної природи синтаксичної одиниці, вироблення вмінь оцінювати роль різних типів речень у формуванні будови, змісту й комунікативної спрямованості тексту. Методист виокремлює певні завдання комплексних вправ: спостереження за конкретною синтаксичною одиницею у зв'язному мовленні, її характеристика; оцінювання комунікативної ролі, функціонально-стилістичних особливостей мовних одиниць, що вивчаються; доповнення, поширення, заміна, перебудова мовного матеріалу; конструювання

синтаксичних одиниць різних видів. Т. Гнаткович виділяє такі типологічні групи синтаксичних вправ: аналітичні вправи – ті, що спираються на аналітико-дослідницьке осягнення різноманітного синтаксичного матеріалу й передбачають виконання комплексних узагальнених завдань із синтаксичними одиницями; продуктивно-репродуктивні – ті, що передбачають здійснення аналізу, корекції та трансформації синтаксичних одиниць (заміна невиправданого слововживання, усунення стилістичних і логіко-сміслових недоречностей в простому реченні); творчо-конструктивні – ті, які передбачають виконання завдань на доповнення або побудову власних висловлювань з використанням вивчених синтаксичних одиниць (зіставлення, відновлення, конструювання, реконструювання, самостійна побудова синтаксичних одиниць).

Серед вправ і завдань у процесі вивчення синтаксису Н. Дикою було виокремлено:

- мотиваційно-орієнтувальні, спрямовані на розвиток умінь визначати те чи інше лінгвістичне поняття, прогнозування загального результату дискусійних питань з мови і мовлення;
- когнітивно-діяльнісні: рецептивні, які вимагають від учнів сприймання, усвідомлення і фіксування у пам'яті здобутої інформації, групування лінгвістичних понять за вказаними ознаками, знаходження ключових термінів;
- репродуктивні: пов'язані з умінням відтворювати вивчене, добирати лінгвістичні поняття за певними критеріями, виділяти істотну інформацію;
- продуктивні: потребують від учнів творчої застосовувати знання, використовувати їх у новій мовленнєвій ситуації, складати конспект і висловлювати думку;
- оцінно-контрольні: вправи і завдання передбачають розвиток умінь перевіряти правильність визначень лінгвістичних понять, оцінювати відповіді відповідно до розроблених вимог і аналізувати чужу відповідь, прогнозувати кінцевий результат відповідно до комунікативної ситуації [3, с. 38-39].

Зауважимо, що такі класифікації є дещо умовними, оскільки межа між вправами на видозміну мовного матеріалу і вправами на створення висловлювання чи його частини, між мовними, мовленнєвими і комунікативними вправами визначається лише в процесі їх виконання, в залежності від того, що є метою роботи – отримання певної мовної структури, вираження заданого смислу чи розв'язання комунікативного завдання. Уважаємо, що з переліку вправ, запропонованих дослідниками, під час вивчення синтаксису доцільно вибрати такі, що забезпечують ефективну роботу із синтаксичним матеріалом. Виконання вправ у процесі вивчення синтаксису повинно мати системний характер, тобто не тільки здійснюватися систематично, а й звертатися до системно зорганізованого матеріалу, де кожен зі складників займає чітко визначене, науково обґрунтоване й методично закріплене місце.

Пропонуємо зразки вправ для учнів 8-х класів (аналітичних, репродуктивних, конструктивних, творчих), побудованих з урахуванням основних етапів становлення вмінь і навичок: сприймати і відтворювати синтаксичні конструкції, граматично правильно оформлюючи їх, в усному й пи-

семному мовленні; добирати синтаксичні засоби відповідно до мети та умов спілкування; самостійно вільно використовувати різні синтаксичні конструкції у власному мовленні.

Аналітичні вправи

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть з-поміж запропонованих речень просте, підкресліть у ньому граматичну основу та другорядні члени речення, виконайте синтаксичний розбір.

• Поети йдуть за горизонт – поезія зостається віч-на-віч з вічністю (Ю. Збанацький).

• Людині важко дається усвідомлення того, що про природу вона знає ще дуже мало (Н. Лисенко).

• Осінній день важким туманом звис, і плаче луг від сивої наруги (І. Савич).

• Я не скрипичний ключ, а журавлиний тобі над полем в небі напишу (Л. Костенко).

• Червонястий місяць поволі заходив на Високу могилу, і темна тінь все ширше й ширше простягалася над нічним степом (В. Малик).

Вправа 2. Прочитайте. Підкресліть в реченнях однорічні члени. З'ясуйте, якими членами речення вони є. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Село купається в теплі, сонці, мідному передзвоні та веселому співі веснянок (М. Стельмах).

2. Сядем тут, відпочинемо, друже, розіславши на камінь шинель (Остап Вишня).

3. Я весь час тремтів від напруження, від утоми, від переляку (В. Нестайко).

4. Наука вимагає жертв і великої любові (О. Копиленко).

5. Вона стояла ні жива ні мертва (І. Нечуй-Левицький).

6. На ходу Соломія висмикувала стебло або корінь водорості (М. Коцюбинський).

7. Чорніє поле, і гай, і гори... (Т. Шевченко).

Продуктивно-репродуктивні вправи

Вправа 1. У поданих реченнях підкресліть граматичну основу, визначте тип односкладних речень.

1. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів (М. Боровко).

2. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко).

3. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі (Нар. творчість).

4. Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладіть (Л. Костенко).

5. За правду стояти до кінця.

Вправа 2. Доведіть, що речення лівої колонки є односкладними називними, а праві – дво-складними.

Полуденна спека.	Спека полуденна.
Широкий Дніпро.	Дніпро широкий.
Прекрасні дні.	Дна прекрасні.

Творчо-конструктивні

Вправа «Мовознавча студія»

– Прочитайте текст, знайдіть прості речення. Заповніть таблицю.

Подивився у вікно. Вся шибка розмалювана білими візерунками – це мороз її так розмалював.

Список літератури:

- Біляев О. М. Зміст уроку мови // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 4. – С. 2-6.
- Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади створення підручників з української мови для профільної школи. – Вісник львів. ун-ту. Серія філол. – 2010 р. – Вип. 50. – С. 73-79.
- Дика Н. М. Робота з учнями старшої школи над лінгвістичними поняттями: вивчення складнопідрядного речення. – Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – № 5-6 (50-51). – С. 37-42.
- Кучерук О. А. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 3. – С. 10-15.
- Омельчук С. Комунікативно-функціональний підхід до вивчення синтаксису / С. Омельчук // Дивослово. – 2007. – № 1. – С. 2-9.

Холодно надворі. Все навколо вкрито снігом – і земля, і дахи будинків; навіть на деревах – сніг.

Січень – найхолодніший місяць, середина зими. Ставки й ріки закуті кругою, заметені снігом поля й ліси. Ночі стоять довгі. О восьмій годині ранку ще темно, на дев'яту тільки сонечко сходить. А дні взимку найкоротші. Не встигнеш на вулицю вийти побігати, погратися – зирк – і знову стемніло.

Заглянь зимового ранку на подвір'я. По снігу стрибають горобчики, від холоду настобурчилися, розпушилися, на м'ячики стали схожі. Стрибають, крихти підбирають. Тут же перевальцем гуляють ворони, між ними метушаться галки – так і дивляться, чим би підживитися (В. Чапліна).

№ речення	Речення за будовою	Речення за наявністю головних членів	Спосіб вираження головних членів у реченні
1.	Просте	Односкладне (означено-особове)	Присудок виражений дієсловом І ос. одн.
2.			

На нашу думку, така система вправ сприятиме кращому усвідомленню учнями місяця синтаксису простого речення серед інших мовних рівнів української мови, удосконалив уміння та навички учнів користуватися окремими видами раніше маловживаних простих речень.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, реалізація традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису необхідна для досягнення загальної мети навчання мови, яка полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетентності. Залежно від мети навчання, конкретизованої на синтаксичному матеріалі, організовується зміст і процес навчання синтаксису, формулюються методичні рекомендації щодо ефективної організації системи навчання синтаксису. Основна мета навчально-тренувальних вправ з синтаксису – формувати і закріплювати мовні й мовленнєво-комунікативні вміння і навички для підготовки учнів, які повинні виявляти високий рівень володіння граматичною компетентністю, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови відповідно до вимог мовленнєвої ситуації та комунікативного завдання, дбати про якість свого мовлення і його вдосконалення.

6. Пентилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євро інтеграційному контексті // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 2-5.

Кушнір Т.И.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

СПЕЦИФИКА РЕАЛИЗАЦИИ ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИСА

Аннотация

В статье рассматриваются традиционные методы обучения и специфика их реализации в процессе изучения синтаксиса учащимися общеобразовательных учебных заведений. Проанализированы системы упражнений лингводидактов. Доказана целесообразность использования традиционных методов обучения. Предложена система упражнений, способствующих закреплению материала у учащихся, повышению их грамотности и тому подобное.

Ключевые слова: синтаксис, грамматическая компетентность, традиционные методы обучения, аналитические упражнения, продуктивно репродуктивные упражнения, творчески конструктивные упражнения.

Kushnir T.I.

Borys Grinchenko Kyiv University

THE SPECIFICITY OF REALIZATION THE TRADITIONAL TEACHING METHODS DURING THE LEARNING OF SYNTAX

Summary

In the article it is considered the traditional teaching methods and the specificity of their realization during the learning of syntax by students of secondary schools. It is analyzed the system of exercises of linguodidacts. It is proved the expediency of using traditional teaching methods. It is proposed the system of exercises that will promote the students' learning, students' literacy, and so on.

Keywords: syntax, grammatical competence, traditional teaching methods, analytical exercises, productive and reproductive exercises, creative and constructive exercises.